

ЧЕТ ӨЛКӨЛҮК АЛДЫҢКЫ ТАЖРЫЙБАЛАРДЫ КЫРГЫЗСТАНДЫН АГРАРДЫК СЕКТОРУН ЕВРАЗИЯ ЭКОНОМИКАЛЫК БИРИМДИГИНИН ШАРТТАРЫНА ЫҢГАЙЛАШТЫРУУ ҮЧҮН КОЛДОНУУНУН ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

Кыргыз Республикасынын экономикасы үчүн агрардык сектор стратегиялык багыттардын бири болуп эсептелет. Бул жумушта изилдөөнүн предмети катарында Евразия экономикалык биримдигинин шартында агрардык сектор боюнча алдыңкы чет өлкөлүк тажрыйбалар каралган. Изилдөөнүн негизги максаты - Кыргызстандын азыркы учурдагы социалдык-экономикалык шарттарына ыңгайлаштыруу үчүн чет өлкөлөрдүн алдыңкы тажрыйбасын үйрөнүү жана талдоо болуп саналат. Изилдөөнү аткарууда статистикалык, синтез жана анализ, аналогиялык, салыштыруу ыкмалары колдонулган. Жыйынтыгында атаандаштыкка жөндөмдүү агрардык өндүрүштү түзүү биринчи кезекте айыл чарба тармагын милдеттүү түрдө мамлекет тарабынан колдоону жана жөнгө салууну талап кылары аныкталган. ЕАЭС мамлекеттеринин айыл чарбасындагы микро-, кичи жана орто ишкерликти өнүктүрүү багытындагы тажрыйбасын эске алуу менен Кыргызстан тарабынан экологиялык жактан таза, нукура табигый азыктарды, анын ичинде топоз эти, бал, кургатылган мөмө-жемиштерди, жапайы дары өсүмдүктөрдөн алынган продукцияларды экспортко чыгаруу сунушталды. Мындан сырткары айыл чарба тармагын санариптештирүү, анын ичинде сугат тармагын толугу менен автоматташтыруу, эгиндерди тамчылатып сугаруу зарылчылыгы белгиленди.

Негизги сөздөр: агрардык сектор; Евразия экономикалык биримдиги; чет өлкө тажрыйбасы; сырткы соода-сатык; азык түлүк коопсуздугу; ички дүң продукт; мамлекеттик жөнгө салуу.

ПЕРСПЕКТИВЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПЕРЕДОВОГО ЗАРУБЕЖНОГО ОПЫТА ДЛЯ ИНТЕГРАЦИИ АГРАРНОГО СЕКТОРА КЫРГЫЗСТАНА К УСЛОВИЯМ ЕВРАЗИЙСКОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО СОЮЗА

В Кыргызской Республике аграрный сектор является одним из стратегических направлений экономики. В данной работе предметом исследования рассматривается передовой зарубежный опыт аграрного сектора в условиях Евразийского экономического союза и в третьих странах. Цель исследования является изучение и анализ передового опыта по развитию агропромышленного комплекса для адаптации в условиях Кыргызстана. Для проведения исследований использованы статистические и аналитические методы, сравнение и синтез. В результате было установлено, что создание конкурентоспособного аграрного производства в первую очередь требует обязательной государственной поддержки и регулирования сельскохозяйственного сектора. С учетом опыта государств ЕАЭС в области развития микро-, малого и среднего предпринимательства, сельскохозяйственным предприятиям Кыргызстана рекомендовано экспортировать экологически чистые, натуральные продукты, в том числе: мясо яков, мед, сухофрукты, продукцию из дикорастущих лекарственных растений. Отмечена необходимость цифровизации сельскохозяйственной отрасли, в том числе полная автоматизация полива растений капельным орошением.

Ключевые слова: аграрный сектор; Евразийский экономический союз; зарубежный опыт; внешняя торговля; продовольственная безопасность; внутренний валовый продукт; государственное регулирование.

PROSPECTS OF USING ADVANCED FOREIGN EXPERIENCE FOR THE INTEGRATION OF THE AGRICULTURAL SECTOR OF KYRGYZSTAN TO THE CONDITIONS OF THE EURASIAN ECONOMIC UNION

In the Kyrgyz Republic, the agricultural sector is one of the strategic directions of the economy. This article examines the best foreign experience of the agricultural sector in the conditions of the Eurasian Economic Union and in third countries. The purpose of the research is to study and analyze best practices in

the development of the agro-industrial complex for adaptation in the conditions of Kyrgyzstan. Statistical and analytical methods, comparison and synthesis were used to conduct the research. As a result, it was found that the creation of competitive agricultural production primarily requires mandatory state support and regulation of the agricultural sector. Taking into account the experience of the EAEU states in the development of micro, small and medium-sized enterprises in agriculture, Kyrgyzstan is recommended to export environmentally friendly, natural products, including yak meat, honey, dried fruits, products from wild medicinal plants. The need for digitalization of the agricultural sector, including full automation of plant irrigation by drip irrigation, was noted.

Keywords: agricultural sector; Eurasian Economic Union; foreign experience; foreign trade; food security; gross domestic product; government regulation.

Киришүү

Агрардык сектор мамлекет үчүн эң маанилүү тармактардын бири болуп эсептелет. Анткени, айыл чарба продукцияларын жетиштүү көлөмдө өндүрүү азык-түлүк чөйрөсүндөгү коопсуздукту ишке ашырууга өбөлгө түзөт, башка өлкөлөр менен соода мамилелерин жүргүзүүдө көз карандысыздыкты камсыздайт [1-4]. Кыргыз республикасында калктын үчтөн эки бөлүгү айыл жергесинде жашайт жана алардын көпчүлүгү айыл чарба тармагында эмгектенишет (65,63%). Айыл чарба өндүрүшүнүн негизги багыттары мал чарбачылыгы жана дыйканчылык менен тыгыз байланышкан. Улуттук статистикалык комитеттин маалыматына ылайык Кыргыз Республикасынын ички дүң продуктусунда (ИДП) айыл чарбасынын, токой чарбасынын жана балык уулоочулуктун үлүшү биригип 13,5% ды гана түзөт. Азыркы учурда айыл чарба өндүрүшү негизинен майда товардык өндүрүш (95.3%) катары калыптанып калган, мында кайра иштетүү деңгээли өтө төмөн жана өндүрүүчүлөрдүн дээрлик көпчүлүгү чакан жана чыгымдарды минималдаштыруу стратегиясын колдонууга аргасыз болушууда. Натыйжада бул фактор агрардык өндүрүшкө инвестицияларды тартууга кедергисин тийгизип, туруктуу жаратылыш ресурстарына -жерге жана сууга ашыкча басым жасоого мажбурлоодо. Адистер айыл чарбасындагы өндүрүмдүүлүктүн төмөндөөсүн көбүнесе айыл чарба өндүрүшү майда товардык фермердик чарбага жана жеке көмөкчү чарбадан тургандыктан инновациялык ыкмаларга инвестициялардын жетишсиздиги жана атайын техниканын жоктугу менен түшүндүрүшүүдө. Мындай кырдаалда айыл чарба өндүрүшүнүн натыйжалуу инновациялык моделдерин кийирүү жана инвестициялардын көлөмүн көбөйтүү чет элдик тажрыйбаны үйрөнүү аркылуу ишке ашырылышы зарыл. Бул жумушта Кыргызстанга жайылтуу максатында Евразия экономикалык биримдигинин (ЕАЭБ) шартында алдыңкы агрардык сектор боюнча чет өлкөдөгү тажрыйбалар талдоого алынган. Кыргызстандын ЕАЭБке мүчө болуусу менен айыл чарба продукцияларын экспорттоого кеңири мүмкүнчүлүк ачылды, бирок муну толук кандуу ишке ашыруу маселесинде азырча жыйынтыктар канааттандыралык эмес. Улуттук статистика комитетинин маалыматына ылайык, акыркы жылдары Кыргызстанда экспорттун көлөмү бир кыйла өскөн [5].

1-таблица. 2024-жылдын январь-июлундагы Кыргыз Республикасынын экспорт-импорттук операциялары (млн. сом.).

	Сырткы соода жүгүртүү			Экспорт			Импорт		
	Баары	Анын ичинде		Баары	Анын ичинде		Баары	Анын ичинде	
		Алтынды эсепке албаганда	ЕАЭБ		Алтынды эсепке албаганда	ЕАЭБ		Алтынды эсепке албаганда	ЕАЭБ
2023									

январь	8 426,6	7 949,9	2 603,7	1 661,8	1 198,2	776,3	6 764,8	6 751,7	1 827,4
-июль									
2024									
январь	8 818,4	8 306,9	2 378,2	1 600,9	1 091,2	610,5	7 217,5	7 215,7	1767,7
-июль									

Булак: 2024-жылдын январь-июлундагы Кыргыз Республикасынын экспорт-импорттук операциялары [Текст].- Бишкек: Улуттук статкомитет, 2024. – URL: <https://stat.gov.kg/kg/statistics/vneshneekonomicheskaya-deyatelnost/> (кайрылуу датасы: 23.09.2024). – Текст: электрондук.

2024-жылдын башында жалпы тышкы соода жүгүртүүнүн көлөмү 2,2 млрд долларды түзсө, ЕАЭБге мүчө мамлекеттер менен өз ара сооданын көлөмү болгону 482,7 млн долларды түзөт жана айыл чарба продукцияларынын үлүшү алтынга салыштырмалуу өсүү тенденциясына ээ эместиги байкалат. Демек, дүйнөлүк рынокко жана ЕАЭСке интеграцияны ишке ашыруу маселеси агрардык өндүрүштүк жөнгө салуу багытындагы өзгөчө изденүүнү жана ири реформаларды талап кылат.

Изилдөөнүн максаты – агрардык сектордогу алдыңкы чет өлкөлүк тажрыйбаларды терең үйрөнүү жана Кыргызстандын шартында адаптациялоого сунуштарды иштеп чыгуу болуп саналат.

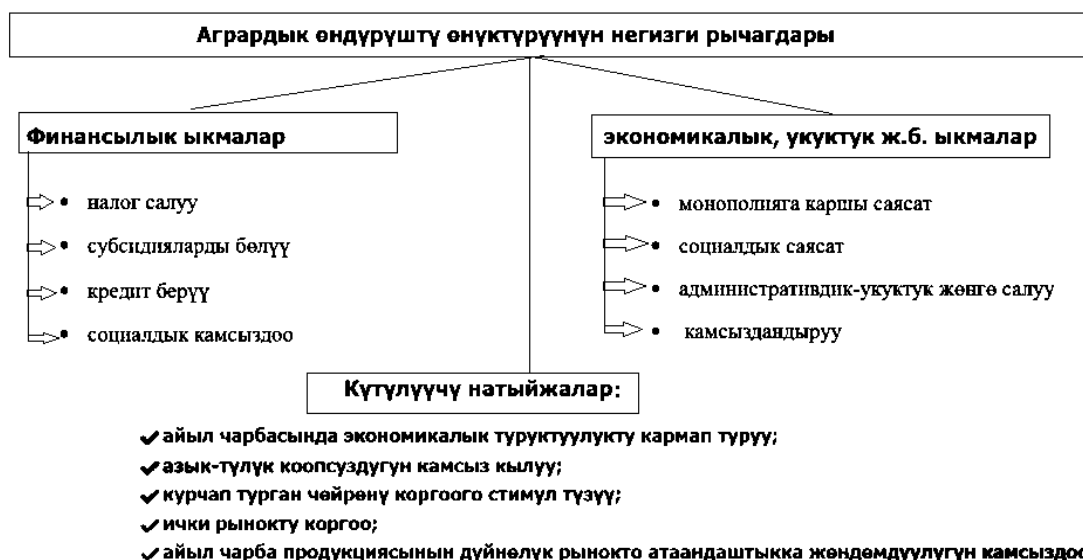
Изилдөө ыкмалары. Изилдөөнү аткарууда эл аралык деңгээлде таанылган социалдык-экономикалык талдоонун комплекстуу методологиясы, анын ичинде статистикалык, монографиялык, аналогиялык жана салыштыруу ыкмалары кеңири пайдаланылды.

Евразиялык экономикалык биримдикке (ЕАЭБ) кошулган өлкөлөрдүн тажрыйбасын изилдөөдө мультимедиялык маалымат каражаттары, техникалык адабияттар, статистикалык маалымат булактары, илимий макалалар жана мезгилдүү басма сөз каражаттарына жарыяланган аналитикалык мүнөздөгү материалдар колдонулду [1-14].

Изилдөөнүн негизги жыйынтыктары жана талкуулоо. Кыргыз Республикасы ЕАЭБге Россия федерациясы, Белоруссия, Казакстан, Армения менен катарлаш 2015-жылы 12-августта расмий түрдө кошулган. Азыркы учурда бул уюм менен эркин соода жүргүзүү ниетин Египет, Бириккен Араб Эмираттары, Индия, Индонезия жана Монголия мамлекеттери билдирип жатышат. Бул биримдиктеги кызматташуу мүмкүнчүлүктөрүн толук кандуу пайдаланып, өлкөбүздүн агрардык секторун өнүктүрүү үчүн чет өлкөлөрдүн тажрыйбасын үйрөнүү зарыл.

Дүйнөлүк тажрыйба көрсөткөндөй, атаандаштыкка жөндөмдүү агрардык өндүрүштү түзүү биринчи кезекте айыл чарба тармагын милдеттүү түрдө мамлекет тарабынан колдоону жана жөнгө салууну талап кылат [6-12]. Жаңыдан калыптана баштаган ЕАЭС биримдигинин өлкөлөрүндө кызматташуу жаатындагы укуктук өлчөмдөр да тактоолорду талап кылат [11].

Изилдөөлөрдүн жыйынтыктары боюнча экономиканы, анын ичинде агрардык секторду мамлекеттик жөнгө салуунун эң маанилүү жана негизги натыйжалуу чаралары төмөнкү схемада чагылдырылган (1сүрөт).

1 сүрөт.- Агрардык өндүрүштү өнүктүрүүдөгү негизги рычагдардын схематикалык чагылдырылышы

АКШ, Швеция, Германия, Франция сыяктуу өнүккөн өлкөлөрдө айыл чарбасына экономикалык таасир этүү системасында негизги орунду финансылык ыкмалар ээлейт. Финансылык мамилелерди жөнгө салуунун негизги рычагдары катарында налог, кредит, социалдык камсыздоо кызмат кылат. Европалык экономикалык союзга (ЕС) мүчө болгон Англия, Германия, Франция, Бельгия, Италия, Норвегия, Швеция сыяктуу мамлекеттерде айыл чарба тармагына жалпы кредиттердин 50% и бөлүнөт. Ал эми налог системасында айыл чарба иштери сезондуу экенин жана аба-ырайы ж.б. климаттык факторлордон көз карандылыгын эске алып, жеңилдетилген жана өзгөчө режимдеги налог салуу практикаланат. Мисалы, Германияда киреше налогунун ставкасы 3% гана барабар, ал эми дүйнө жүзүндө анын орточо ставкасы 18% ды түзөт. Мындан сырткары, кирешенин налог салынуучу бөлүгүн эсептегенде айыл чарбасында эмгектенгендерге кесиптик билим берүү, балдардын пособиеси, социалдык төлөмдөргө жумшалган каражаттарга налог салынбайт. ЕСке мүчө мамлекеттерде айыл чарбасын субсидиялоого жалпы бюджеттин 40 % ы бөлүнөт. Субсидиялардын 30% чейинки бөлүгү агрокамсыздоого жумшалат. Францияда айыл чарба тармагында эмгектенгендер жалпы стажы 17, 5 жылга жеткенде эле пенсияга чыга алышат. Польшада болсо 18-40 жашка чейинки жаш фермерлерге жеңилдетүүлөрдү киргизүү боюнча атайын мамлекеттик программа кабыл алынган. Мындай стимулдар айыл чарбасында туруктуулукту кармап турууга жардам берет жана азык-түлүк коопсуздугун камсыздоодо чоң роль ойнойт.

Евразия экономикалык биримдигинин өлкөлөрүнүн агроөнөр жай комплекстеринин кызматкерлеринин кесиптик деңгээлин жогорулатуу боюнча В.Я. Горин атындагы Белгород мамлекеттик агрардык университетинин (РФ) жана Беларусь мамлекеттик агрардык университетинде топтолгон тажрыйбаны колдонуу максатка ылайыктуу. Бул окуу жайлардын окутуу программалары ЖОЖго чейин эле мектептерде агроклассстарды ачуудан баштап, бүтүрүүчүлөрдүн чет өлкөлөрдө стажировка өтүүсүнө чейинки маңыздуу илимий-практикалык этаптарды камтыйт [7].

Агро өнөр жай комплексинде (АӨК) микро, чакан жана орто ишкердик субъектилери басымдуулук кылат. Ошондуктан айыл жергесинин тургундары үчүн кирешелерди камсыздоого, жумушсуздукту азайтууга багытталган айыл чарбасын диверсификациялоо зарыл. АӨК чөйрөсүндөгү реформаларды ишке ашыруу жана мыйзамдарды өркүндөтүү

менен катар, ЕАЭБ жана үчүнчү өлкөлөр менен чакан жана орто бизнес чөйрөсүндө микрокаржылоодогу ар кандай формадагы тажрыйба алмашуу маанилүү. Евразия экономикалык комиссиясынын маалыматына ылайык, айыл чарбасындагы кичи жана орто ишкерликти колдоодо төмөнкү өлкөлөрдүн тажрыйбасы жогорку эксперттик баага татыктуу [8].

2-таблица. Агрардык сектор боюнча чет өлкөлөрдөгү алдынкы тажрыйбалар (2021-2024-ж.ж.).

Өлкө	Өнүгүүгө өбөлгө түзүүчү мамлекеттик иш чаралар
Армения	-жеңилдетилген насыяларды берүү; -инвестициялык чыгымдардын бир бөлүгүн ордун толтуруп берүү; -айыл чарба кооперативдери үчүн субсидиялар.
Австралия	-жаңы технологияларды киргизүү, агротуризмге көңүл буруу, жергиликтүү тургундарга жумуш орундарды жараткан чарбалык объекттерге грант берүү; -табигый шарттарды эске алып, агрокамсыздандыруу жана каржылык кеңеш берүү
Беларусь	-чакан жана орто ишкерликти колдоонун алкагында жеңилдетилген насыя берүү, ишти уюштуруу баскычында колдоо, гранттар, жөнөкөйлөтүлгөн салык режими жана ресурстардын наркын төмөндөтүү
Европалык союз (ЕС)	-укуктук чөйрөнү жакшыртуу, жашыл экономика принциптерин колдонуу, экспортко көмөктөшүү, санариптик трансформациялоо, инновацияларды колдоо, финансылык колдоо, окутуу.
Италия	-мал чарба продукцияларын өндүрүүгө багытталган үй-бүлөлүк чакан фермалар
Канада	-тобокелдиктерди башкаруу, чакан жана орто ишканалардын экспорттук потенциалын жогорулатууга багытталган ар кандай программаларды ишке ашыруу; сүт өнөр жайын колдоо жана санариптик адаптациялоо
Казакстан	-жеңилдетилген насыя, салык жеңилдиктери; -ишкерликти өнүктүрүү Фондунун программалары аркылуу айыл чарба кооперативдерине дем берүү
Кытай	-агроөнөр жай комплексинде чакан жана орто бизнести өнүктүрүү стратегиясы кабыл алынган, анын негизги принциптери санариптик технологияларды, инфраструктураны өнүктүрүүнү камтыйт; кичи фермердик чарбалар налогдон бошотулган; мамлекеттин жардамы менен айылда менеджмент институту өнүктүрүлүүдө.
Кыргызстан	-жеңилдетилген насыялар, үрөн чарбачылыгына салыктан жеңилдетүүлөр, кооперациялаштырууну колдоо
Нидерланды	-старттаптарга көңүл бурулуп, гранттар берилет; инновациялык долбоорлорду колдоодо Голланд изилдөө Кеңеши чечүүчү ролду ойнойт.
Россия	-жеңилдетилген насыялар жана налогдон сырткары «Агростартап», «Агропрогресс», «Агротуризм» программаларынын алкагында

	гранттар берилет; жаңыдан иш баштап жаткан фермерлерге агрардык университетте акысыз окутуу курстары уюштурулат.
АКШ	-кичи жана орто ишкерлик үчүн органикалык сертификациялоого субсидиялар; айыл чарбалык кооперативдерге гранттар, жеңилдетилген насыялар; “фермадан мектепке” программасынын алкагында аймактагы өндүрүүчүлөрдү колдоо.
Чили	-айыл чарбасындагы кичи жана орто ишканаларга субсидиялар жана заемдор, налогдон жеңилдетүүлөр жана техникалык жардам.
Түштүк Корея	-айыл чарбасындагы санариптик технологияларды өнүктүрүү, стартаптарды колдоо жана венчурдук инвестициялар; бул иш-чараларды ишке ашыруу үчүн атайын Министрлик түзүлгөн.
Өзбекстан	-агроөзүмдүлүк секторун дүйнөлүк рыноктордо натыйжалуу атаандаштыкка даярдоо максатында 2020-2030 жылдарга карата Агроөзүмдүлүктү өнүктүрүү Стратегиясын кабыл алган, б.а. мамлекет тарабынан пландуу экономикалык саясат жүргүзүлөт.
Азербайжан	-жеңилдетилген кредиттер жана айыл чарба техникаларын лизингге берүү практикаланат. Чакан жана орто ишканалар үчүн бизнес-чөйрөнү жана ченемдик-укуктук базаны жакшыртуу, чет өлкөлүк рынокторго жеткиликтүүлүктү кеңейтүү, инновацияларды илгерилетүү максатында 2016-жылдан баштап Стратегиялык жол карталар иштелип чыккан.

Таблица автор тарабынан адабият булактарындагы [6-10] маалыматты жалпылаштыруунун негизинде түзүлдү.

Бул өлкөлөрдүн тажрыйбасынын негизинде агроөндүрүш комплексинде жагымдуу шарттарды түзүү үчүн Кыргызстанда мыйзамдык-нормативдик базаны жаңылоо зарылдыгы бар экенин белгилеп кетүүгө болот.

Евразия мейкиндигинде Кыргызстан үчүн Түрк мамлекеттеринин уюму менен экономикалык кызматташуу да мааниге ээ болуп эсептелет. Бирок азыркы этапта түрк мамлекеттеринин интеграциялык өз ара аракеттешүүсү маданий-билим берүү чөйрөсүндө, саясий айдында гана калыптанууда. Айрым авторлордун пикиринде бул уюм менен кызматташуу ЕАЭС өлкөлөрү үчүн жаңы тобокелчиликтерди жаратышы мүмкүн [15].

Азыркы учурда айыл чарбасы жогорку темпте өнүгүп жаткан дүйнөдөгү 10 алдыңкы өлкөнүн тажрыйбасын талдоого алганда алардын бардыгы өз продукциясын экспортко алып чыгышаарын жана айдоо аянттарын сарамжалдуу пайдаланышарын байкоого болот (3-таблица).

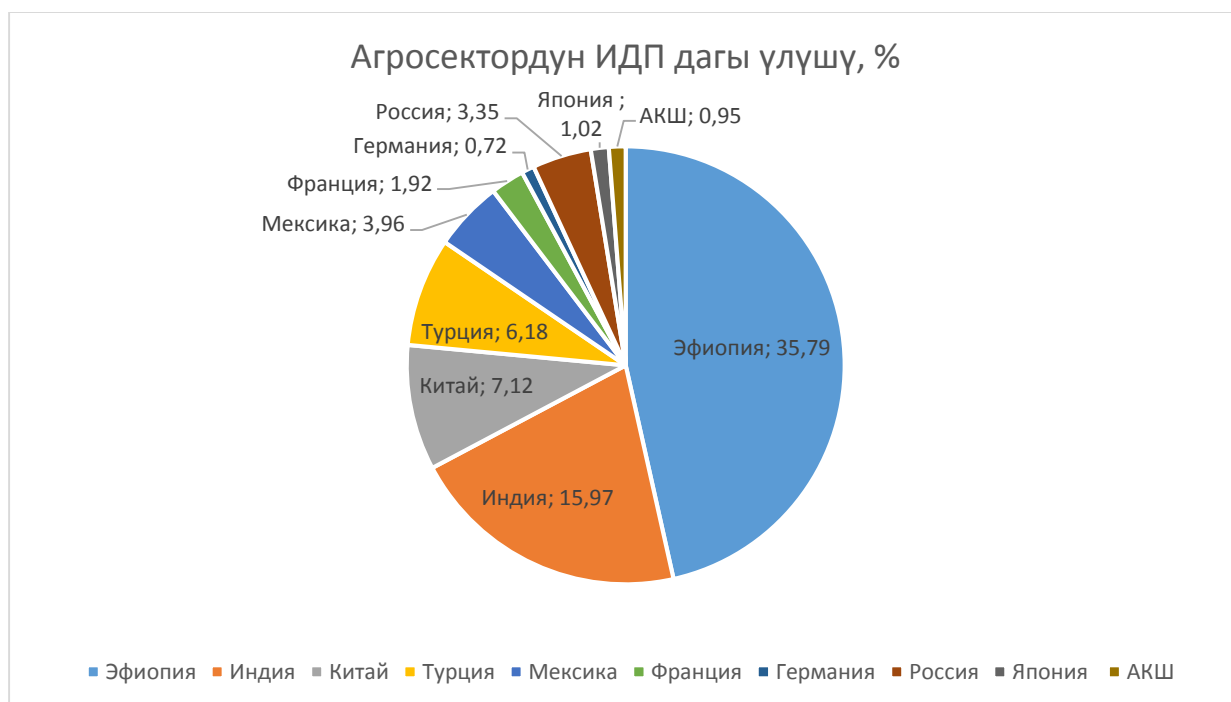
3-таблица. Айыл чарба багытындагы дүйнөдөгү алдыңкы ондукка кирген лидер өлкөлөрдүн рейтингдик тизмеси жана агросектордогу экономикалык мүнөздөмөсү (2021-2024-ж.ж.)

	Өлкө	Агросектордун кыскача мүнөздөмөсү	Негизги өндүргөн продукциялары
1.	Кытай	Айдоо аянттарынын үлүшү дүйнөлүк көлөмгө салыштырмалуу 7% түзөт. Калкынын жарымынан көбү айыл чарбасы менен алектенет.	Куш эти, жумуртка, мөмө - жемиш, дан, пахта, күрүч өндүрүү боюнча эң алдыңкы орунда турат.

2.	АКШ	Айыл чарбасында эң алдыңкы илимий технологияларды жана жабдууларды колдонот. Айдоо аянттары 160 млн га. Агросекторго калкынын 4% эле тартылган.	Жүгөрү, соя, пахта жана тоют өсүмдүктөрүн экспортко чыгарат.
3.	Индия	Агрардык өндүрүшүнүн 60% бак өстүрүү жана мал чарбачылыгы түзөт. Айдоо аянттары жалпы жер аянтынын 52% барабар.	Пахта, күрүч, кант тростниги, чай арахис, экзотикалык жемиштерди өндүрүү боюнча дүйнөдө 2-орунду ээлейт.
4.	Россия	Айдоо аянттарынын үлүшү дүйнөлүк көлөмгө салыштырмалуу 7% түзөт.	Айыл чарба продукциясына болгон өз керектөөсүн толугу менен камсыздайт жана дан өсүмдүктөрүн, май, балык экспорттойт
5.	Франция	Айдоо аянттары өлкөнүн жалпы жер аянтынын 32,8 % түзөт. Калкынын 7% айыл чарбасында эмгектенет.	Буудай жана дан азыктары экспорттолот, эт жана сүт азыктары, картошка, буудай өндүрүлөт, жүзүм өстүрүү жана вино жасоо колго алынган
6.	Мексика	Жалпы жер аянтынын 15% өсүмдүк өстүрүү, 50 % ашыгы мал багуу үчүн колдонулат. Айдоо аянттары 10,3% ээлейт.	Экзотикалык жемиштерди, кофе, жүгөрү (маис) жана соя экспорттойт. Кант тростниги, жумуртка жана эт азыктары да көп киреше алып келет.
7.	Япония	ИДПнын 2% гана айыл чарбасына таандык экендигине карабастан калктын 10% ашыгы айыл чарбасында эмгектенет. Айдоо аянттары 12,9 %.	Дүйнөлүк рынокко негизинен күрүч жана деңиз балыгын экспорттойт. Буудай, жемиштер, соя жана арпа өстүрүлөт.
8.	Германия	Өлкөдөгү жалпы жер аянтынын 50% жакыны айыл чарбасы үчүн колдонулат, анын 33% айдоо аянттары.	Кант кызылчасы, буудай, арпа. Фермерлер дан өсүмдүктөрүнүн түшүмдүүлүгүн 7,12 ц/га жеткире алышкан.
9.	Турция	Экономикасынын 8% айыл чарбасы түзөт жана бул тармакта калкынын 25% эмгектенет. Айыл чарбасында жалпы жер аянтынын 50% пайдаланылат.	Жүгөрү, буудай, арпа, кант кызылчасы, картошка, дарбыз томат жана жүзүм.
10.	Эфиопия	Айыл чарбасында жеринин 34,2% пайдаланылат жана калкынын 85% эмгектенет. Айдоо аянттарынын үлүшү 11,5% түзөт. ИДПнын 36% айыл чарбасы камсыздайт.	Мөмө-жемиш, дан жана кофе. Өндүрүлгөн айыл чарба продукцияларынын 62% экспортко чыгарылат.

Булак: *Global economy, world economy. Business and economic data for 200 countries* <https://ru.theglobaleconomy.com/> сайтындагы маалыматтардын негизинде автор тарабынан түзүлгөн [14].

Айыл чарбасы өнүккөн дүйнөнүн 10 алдыңкы өлкөсүндөгү агросектордун Улуттук ички дүң продуктадагы үлүшү 1-диаграммада көрсөтүлгөн. Диаграммадан байкалып тургандай, Эфиопия, Индия Кытай, Турция, Мексика, Россия мамлекеттеринде агрардык өндүрүш ИДП нын басымдуу бөлүгүн түзөт.

2 сүрөт. - Айыл чарбасы өнүккөн дүйнөнүн 10 алдыңкы өлкөсүндөгү агросектордун Улуттук ички дүң продуктадагы үлүшү

Демек, агрардык тармактагы алдыңкы өлкөлөрдүн тажрыйбасы көрсөтүп тургандай, айыл чарбасын жүргүзүүдө жагымдуу климаттык шарттар менен бирге, жогорку технологияларды колдонуу мааниге ээ болуп эсептелет. Заманбап технологияларга мисал катары АКШда колдонулуп жаткан “так жер иштетүү” же “акылдуу фермер” автоматташтырылган системасын алып карасак болот. Мында жер аянттарын туура пайдалануу үчүн GPS- навигаторлор, атайын геоинформациялык системалар (GIS) жана программалар колдонулат. Сенсордук датчиктердин жардамы менен кыртыштын нымдуулугун жана башка касиеттерин өлчөп, отоо чөптөрдү жана зыянкечтерди издеп таап, жер семирткичтерди жана пестициддерди чачууну автоматтык түрдө дозировкасы менен ишке ашырса болот (АКШдагы Trimble Inc фирмасынын GreenSeeker RT200 инновациялык системасы, Норвегиянын YARA компаниясынын N-Sensor системасы ж.б.). Мындан сырткары, чет өлкөлөрдө трактор, комбайн сыяктуу айыл чарба техникаларын *автобашкаруу* системасы популярдуу болуп эсептелет. Автоматтык башкарууда John Deere (АКШ), Autonomous Tractor Corporation (АКШ), AGCO Corporation (АКШ), CNH Industrial (Нидерланды) компаниялары иштеп чыккан инновациялык системалар кеңири колдонулат жана күйүүчү майды, жер семирткичтерди, пестициддерди үнөмдүү пайдаланганга өбөлгө түзөт.

Жыйынтыктар:

1. Айыл чарба өндүрүүчүлөрүн ар тараптуу финансылык колдоо аркылуу экономиканын агроөнөр жай секторун мамлекеттик жөнгө салуу көпчүлүк өнүккөн өлкөлөрдүн агрардык саясатынын эң маанилүү багыты болуп саналат. Мамлекет тарабынан финансылык

мамилелерди жөнгө салуунун басымдуу ыкмалары катары кыйыр рычагдар (салыктар, насыялар, камсыздандыруу ж.б.) колдонулат;

2. ЕАЭС мамлекеттеринин айыл чарбасындагы микро-, кичи жана орто ишкерликти өнүктүрүү үчүн, биринчи кезекте өз ара информациялык-консультациялык жардам кызматын жөнгө салуу зарылчылыгы бар. Интерактивдүү режимде иштеген жалпы электрондук сервис аянтчасы түзүлсө, субсидияларды бөлүштүрүү ачык-айкын жана даректүү түрдө ишке ашырылат;

3. Чарбачылыктын чакан формаларын санариптештирүү зарыл. Анын натыйжасында фермердик чарбалар рыноктун конъюктурасына ыңгайлашып, сатууларды электрондук нукка салып, киреше-чыгаша операцияларын автоматташтыруу аркылуу ишкердикти оптимизация кыла алышат. Айыл жергесиндегилер интернет аркылуу шаардыктарга өз продукциясын түз сата ала турган болушу керек. Техникаларды автобашкаруу инновациялык системасын колдонуу менен өндүрүмдүүлүктү жогорулатууга жана каражаттарды үнөмдөөгө болот. Инновацияларды ишке ашыруу үчүн стартап-конкурстарды такай уюштуруп туруу керек;

4. ЕАЭС жана үчүнчү өлкөлөрдүн тажрыйбасына жана рыноктун шарттарын изилдөөнүн натыйжаларына таянып, Кыргызстанда айыл чарба өндүрүшү негизинен майда товардык өндүрүш катары калыптанып калганын эске алып, биздин өлкөдөгү микро-, кичи жана орто ишкерлерге экспортко чыгаруу үчүн төмөнкү перспективдүү багыттарда өндүрүштү кеңейтүүнү сунуштоого болот:

- ✓ Жайлоодо табигый чөп менен багылган уйдун этин өндүрүү;
- ✓ Таза экологиялык азык катары топоз этин өндүрүү;
- ✓ Аарычылык өндүрүшүн чоң масштабда өнүктүрүү;
- ✓ Кургатылган мөмө-жемиштерди өндүрүү;
- ✓ Агротуризмди өнүктүрүү;
- ✓ Дарылык касиети бар жапайы өсүмдүктөрдү (итмурун, карагат, чычырканак ж.б.) көбөйтүү;

5. Кыргызстандын шартында насыялардын оорчулугун азайтуу үчүн аны келечектеги алына турган түшүмдүн эсебинен авансылоо маселеси колго алынса жана мамлекеттик сатып алуулар уюштурулса максатка ылайыктуу болмок. Сугат тармагын “акылдуу эсептегичтердин” жана тамчылатып сугаруунун жардамында толугу менен автоматташтыруу менен жылдан жылга азайып бараткан суу ресурстарын сарамжалдуу пайдаланууга шарт түзүлөт;

6. Кыргызстандын катышуусу менен Евразия экономикалык биримдигинин өлкөлөрүнүн агроөнөр жай комплекстеринин кызматкерлеринин кесиптик деңгээлин жогорулатуу боюнча мамлекеттер аралык программаларды түзүү жана ишке ашыруу максатка ылайыктуу. Мектептер 12 жылдык билим берүүгө өткөнүнө байланыштуу баштапкы кесиптик билим берүүгө багытталган агрокласстарды түзүү максатка ылайыктуу.

Колдонулган адабияттардын тизмеси:

1. «Азык-түлүк коопсуздугу жөнүндө» КР мыйзамы. - www.sac-civillaw.org.
2. **Дигилина, О.Б.** Успехи и проблемы обеспечения продовольственной безопасности ЕАЭС [Текст] / О.Б.Дигилина // Вестник Академии гос. управ. при Президенте КР. – Бишкек, 2019. – №3. - С. 51-57.
3. **Добросоцкий, В.И.** Обеспечение продовольственной безопасности в странах Евразийского союза: мировой и региональные аспекты [Текст]: моногр. / В.И.Добросоцкий. –Москва, 2019. – 128 с.
4. **Абдиев, М.Ж.** Пути решения проблем продовольственной безопасности Кыргызской Республики в условиях Евразийского экономического союза [Текст] / М.Ж.Абдиев, А.К.Исмаилов, Б. Асылбек к. // Наука. Образование. Техника.- Ош: КУМУ, 2023. - С. 96-103.

5. 2024-жылдын январь-июлундагы Кыргыз Республикасынын экспорт-импорттук операциялары [Текст].- Бишкек: Улуттук статкомитет, 2024.
<https://stat.gov.kg/kg/statistics/vneshneekonomicheskaya-deyatelnost/>
6. **Сапоненко, Т.Д.** Мировой опыт государственной поддержки аграрного сектора экономики [Текст] / Т.Д.Сапоненко, А.М. Тетёркина // Экономические вопросы развития сельского хозяйства Беларуси.- 2010.- С. 218-223.
7. **Турянский, А.** Опыт и проблемы повышения квалификации кадров АПК Беларуси и России [Текст] / А.Турянский, Н.Яковчик, А.Дорофеев // Аграрная экономика.- 2018.- С. 64-69.
8. Обзор международного опыта государственной поддержки микро-, малого и среднего предпринимательства в сельском хозяйстве [Текст] / Евразийская экономическая комиссия.
<https://ees.eaeunion.org/upload/clcr/review.pdf>
9. Евразийская экономическая интеграция: перспективы развития и стратегические задачи для России [Текст] / [Т. В. Бордачев, К. О. Вишневский, М. К. Глазатова и др.] // докл. к XX Апрель. междунауч. конф. по проблемам развития эконом. и общ.- М.: Высшей школы экономики, 2019. — 123 с.
10. **Захарова, Е.** Опыт государственной поддержки АПК за рубежом [Текст] / Е. Захарова // Междунауч. журн. сельскохоз. журн. – 2009. – № 1. – С. 15–16.
11. Новые вызовы интеграции ЕАЭС: правовое измерение [Текст]/ Междунар. конф. (г. Минск, 25-27 ноября 2020 года) : сб. материалов / Суд Евразийского экономического союза ; редкол. А. С. Бугаева [и др.].- Минск : Колорград, 2021. - 354 с.
12. **Касимбекова, М.А.** Зарубежный опыт государственного регулирования агропромышленного комплекса (ИРН – BR10764919) [Текст] / М.А.Касимбекова, З.А.Баймагамбетова, Г.Ж.Матайбаева // Экономическая серия вестника ЕНУ им. Л.Н. Гумилева.- 2022. - С. 143-151.
13. **Тыныстановна, М.М.** Теневая экономика в странах Евразийского экономического союза: факторы роста и последствия [Текст] / М.М. Тыныстановна // Наука. Образование. Техника.- Ош: КУМУ, 2023. - С. 82-87.
14. Global economy, world economy. Business and economic data for 200 countries [Текст]. -[Электрондук ресурс] -Мүмкүнчүлүк режими: <https://ru.theglobaleconomy.com>.
15. **Живалов, В.Н.** Организация тюркских государств: перспективы развития и риски для Евразийского экономического союза [Текст] / В.Н.Живалов, Е.С. Чимириш, Т.М. Алиев // Современная мировая экономика. – 2023, Т2.- № 2 (2).

Поступила в редакцию: 18. 03. 2024 г.